

І. І. Гавриленко
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ЗМІСТОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. С. МАКАРЕНКА: УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЮ РОБОТОЮ

У статті розкрито змістові засади управлінської діяльності А. С. Макаренка в аспекті управління навчально-методичною роботою в Трудовій колонії ім. М. Горького. Визначено мету, основні структурні елементи навчання в колонії та організаційні особливості навчально-методичного забезпечення. Актуальними дослідженнями для автора стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних макаренкознавців: М. Д. Виноградової, О. Ю. Ілалтдінової, І. Ф. Кривоноса, М. М. Окси, Н. М. Тарасевич, А. В. Ткаченка, А. А. Фролова та ін.

Ключові слова: А. С. Макаренко, Трудова колонія імені М. Горького, навчально-методична робота, дидактика, управління, навчальні комплекси, потреби, вихованці, мета, структура навчання.

Постановка проблеми. Незаперечним є факт, що українська освіта XXI століття має повніше, швидше й точніше реагувати на виклики часу щодо сутності та змісту побудови процесу розвитку людини, здатної жити й ефективно діяти у глобальному середовищі. Нині виокремлюється тенденція падіння статусу освітніх систем із низьким рівнем орієнтації на становлення особистості як творця та проектувальника власного життя, оволодіння нею життєвою компетентністю. Разом із тим, спостерігається зростання ролі тих освітніх систем, в основі яких закладена концепція формування соціально досвідченої, активної особистості, що здатна організувати постійно змінюване середовище навколо себе заради суспільно корисної діяльності.

У контексті зазначеного, на нашу думку, актуальним є вивчення та аналіз досвіду А. С. Макаренка, який увесь зміст навчально-виховної та методичної роботи спрямовував саме на реалізацію ідеї єдності навчально-виховного процесу й життя дітей.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення та аналіз дидактичних поглядів А. С. Макаренка та його досвіду організації навчального процесу досліджувалися М. Д. Виноградовою, О. Ю. Ілалтдіновою, І. Ф. Кривоносом, М. М. Оксою, Н. М. Тарасевич, А. В. Ткаченком, А. А. Фроловим та ін. Однак, підняте в даній статті питання щодо управління навчально-методичною роботою в діяльності А. С. Макаренка в період, визначений хронологічними межами нашого дослідження, не було предметом спеціальних наукових досліджень.

Мета статті – розкрити змістові засади управлінської діяльності А. С. Макаренка в аспекті управління навчально-методичною роботою.

Виклад основного матеріалу. Важливим засобом впливу на особистість, її соціалізацію в діяльності А. С. Макаренка виступала освіта колоністів. Поряд із трудовим загартуванням, досвідом самоврядування

освіта була підґрунтям соціального захисту кожного вихованця. Макаренкознавець А. В. Ткаченко з цього приводу зазначає: «Виховні пріоритети в педагогічних ідеях А. С. Макаренка не означають недооцінки ним значення освіти. Педагог завжди наголошував на величезній ролі освіченості людини, вважав, що перековка характеру й перевиховання правопорушника можливі лише за умов повної середньої освіти» [1, 19].

Відомо, що за свідченням самого А. С. Макаренка, обставини й умови діяльності педагогічного колективу колонії ім. М. Горького зумовили «корінне реформування навчальної роботи з вихованцями» [2, 18]. Діти, які прибували до колонії були «неосвічені» або «не зовсім освічені», і, не зважаючи на їх життєвий досвід («бачили пів-Росії, воювали в усіх арміях та на всіх фронтах, працювали або служили на фабриці, у типографії, у кондитерській, чи просто в однієї людини») майже не вмели рахувати, навіть ті, які займалися спекуляцією, принципово не визнавали навченості й тому знали менше, ніж «найвідсталіший, невдачний учень» звичайної школи [2, с. 18].

Завідувач А. С. Макаренко розумів, що запропонувати осідлому в колонії дитячому колективу «систематичну програму класної роботи», було б марною працею. У статті «Досвід навчальної роботи в Полтавській трудовій колонії ім. М. Горького» для українського журналу «Новими стежками» Полтавського органу губнаросвіти в 1923 р. він писав: «Середній час перебування дитини в колонії, становив півтора-два роки. За цей час колонія повинна дати вихованцю не лише грамотність – вона повинна все багатство його практичного досвіду, увесь запас сил, вже загартованих у життєвій боротьбі дітей, перетворити в систему чітких уявлень про світ та, по можливості, у світі. Лише в такому випадку освітня колонійська діяльність не буде відставати від дисциплінуючих вимог колонійської організації» [2, 18]. Отже, завідувачем на той час було чітко вибудовано низку завдань, а саме: дати вихованцеві не лише письмо, але й сформувані знання про світ, сформувані уявлення про місце кожної людини у світі.

Означені обставини визначили в період становлення колонії особливість змісту та процесу організації навчальної роботи в колонії: завідувач запропонував «паралелізм» роботи та знання. «Те, що не виражено в дитячому паралелізмі, імовірно, не буде паралельним його життю, його праці... Ідучи назустріч дитячому інтересові та враховуючи логіку його інтересу до життя в колонії та в самій колонії, ми опинилися на шляху нової педагогіки. Це дозволило колонії рішуче відкинути те, що було в нас від старої школи. Ми відмовилися від постійної програми, від так званих навчальних планів, розподілу на предмети, від розкладу, від навчальних посібників, задачників. Відмовилися ми і від найголовнішого нещастя нашої школи – від виміру роботи вчителя годинами та хвилинами» [2, 19].

Головною умовою реалізації такого нововведення була «дисципліна, жорсткий порядок у навчальній роботі, повага до книжки та, насамперед, прискіплива увага до того, що здійснюється педагогічним колективом, до того, що буде завтра» [2, 19].

Таким чином, з осені 1922 р. в колонії було відмінено триместри та почалося впровадження комплексного методу навчання. Таку нову систему навчання А. С. Макаренко вважав провідним засобом подолання протиріч між життєвим досвідом вихованців і їхніми шкільними знаннями. Для того, аби залучити вихованців до процесу активного пізнання, в колонії було розроблено цілу систему заходів:

- 1) письмове опитування вихованців у черговому журналі («злоба дня» й теми цікавих розмов») та анкетування вихованців з метою виявлення цікавих для них тем;
- 2) групова робота над підготовкою доповідей, що передбачала не лише опанування матеріалу в підручниках, але й збір відомостей на екскурсіях, у господарчій частині, навіть у сусідів;
- 3) презентація результатів роботи в словесній, числовій і художній (графічній) формі.

Процедура розробки навчального комплексу була такою. Анкета складалася з одного питання: «Про що я хочу дізнатися у найближчий час?» [2, 20]. Дані опитування, анкет і звітів педагогів щотижня розглядалися на педагогічній раді, й залежно від переваги того чи іншого інтересу, обиралися для розробки теми навчальної роботи. На наступному засіданні педради розглядалися представлені конспекти розробок за темами, затверджувалися найбільш вдалі та визначалася група педагогів (1–2 вчителів, з визначенням провідного педагога в розробці) і вихованців (10–20 вихованців) для реалізації тематичних комплексів на практиці. Підготовка докладів за темою тривала 2–3 дні.

Отже, спільна творча робота педагогів і вихованців завершувалася розробкою комплексних тем відповідно до трудової діяльності й інтересів дітей. Наприклад: «Врожай колонії 1922 року», «Повітря», «Письмо і книга», «Ліс узимку», «Заєць та лисиця», «Скло», «Паливо» тощо [2, 20–24]. При цьому, кожна тема розкривалася змістово без тих або інших обмежень питання в межах конкретної галузі знань. Так, наприклад, тема «Письмо і книга» включала «й умовні сигнали дикунів, і єгипетські ієрогліфи, і життя Гуттенберга й Федорова, і діяльність типографії, і вартість другу газети» [2, 20].

Кожна тема у процесі розробки, відповідно, за логікою розробки ділилася на дві частини: пасивну та активну. У першій частині розкривався зміст питання у формі доповіді, бесіди, екскурсій або читання. Мета другої частини полягала у висловленні тих думок і почуттів, що виникали в процесі роботи, як уже зазначалось, у словесній, числовій або художній формі.

Особливе значення при цьому, мала звітна робота, «оскільки вона дозволяла відслідковувати розвиток математичних і мовних навичок учнів» [2, 21].

Переваги такої системи організації навчання одразу дали свої результати: «Справи в нас пішли значно краще, прямо крила вирости» [3, 12]. Однак, за результатами аналізу навчально-методичної роботи в колонії завідувач відзначав і недоліки запропонованої системи навчання вихованців: «З такими заняттями ми майже не маємо можливості торкнутися абстрактних величин. Ми змушені обходитися без теорії граматики, алгебри, дробів тощо» [21, 21]. Пошук шляхів забезпечення вихованців систематичними науковими знаннями, особливо у процесі підготовки їх для вступу до рабфаку, сприяв організації додаткових занять, що проводилися паралельно тематичним комплексам за предметною системою. Відомо, що першими на робітфак вступили в 1923 р. 5 колоністів, у 1924 р. – 9 осіб. Для колонії навчання на робітфаці стало важливою перспективою та підготовка до вступу розв'язувала дві проблеми: дидактичну – розвиток інтересу до навчання, й соціальну – влаштування вихованців після випуску із колонії, забезпечення їх кваліфікацією, житлом, стипендією на час подальшого навчання [1, 19].

Згодом, спостерігається тенденція подальшого розвитку дидактичної системи в колонії. Зокрема, у 1924 р. А. С. Макаренко переглядає систему навчально-методичної роботи й у результаті пошуку шляхів її удосконалення в 1924–1925 навчальному році колонія переходить на класно-урочне предметне навчання. Комплексними програмами в цей час керувались лише вчителі початкових класів. Обов'язковими для вивчення в початковій ланці стали такі предмети, як: арифметика, навчання грамоті (письмо і читання), суспільствознавство, природознавство, малювання, географія, основи сільського господарства [6, 15]. Таким чином, з огляду на реальні потреби підготовки вихованців колонія ім. М. Горького задовго до державних постанов 30-х років перейшла на класно-урочну систему [1, 20].

З часом, завдяки наполегливій роботі завідувача, школа в колонії ставала все вагомішим чинником розвитку вихованців. Так, у Куряжі колонія вже мала окрему будівлю для навчальної діяльності, у 1926 р. працювало 6 класів, а в 1927–1928 рр. у колонії було організовано повну семирічну школу. Керівництво навчально-методичною роботою відтоді здійснювалось завучем школи – Є. Ф. Григорович. За сприянням А. С. Макаренка педагогами колонії було детально розроблено навчальні плани та практикувалося взаємовідвідування уроків із подальшим їх обговоренням, у чому А. С. Макаренко особисто брав участь» [1, 21]. У колонії, зазначає А. В. Ткаченко, діти не лише дружньо жили та працювали по господарству, а й прагнули до знань, аби стати освіченими людьми [1, 21].

Однак, зміст освіти й організація навчально-методичної роботи здійснювалась А. С. Макаренко відповідно не лише інтересам вихованців –

ураховувалися тенденції соціально-економічного розвитку держави. Він розумів, що в умовах «нового робітничого суспільства», в умовах широкої індустріалізації державного господарства «нова людина» повинна бути гарним організатором, бути здоровою тілом і духом, знати сучасні технології виробництва, технології раціонального господарювання тощо. «Праця, дисципліна, побут, освітня діяльність, майбутнє вихованця й вихователя – усе це повинно організовуватися по лінії економічного прогресу закладу з урахуванням центрального основного фактору – економічного прогресу всієї держави» [4, 49].

Дослідник М. М. Окса до основних дидактичних особливостей організації та змісту процесу навчання в діяльності А. С. Макаренка відносить: 1) діалектичний і цілеспрямований характер процесу навчання; 2) органічний зв'язок навчальної діяльності вихованців із їхньою участю в господарчій та виробничій діяльності; 3) творчий підхід до вибору засобів організації навчального процесу; 4) необхідність урахування під час розробки змісту навчання інтересів і життєвого досвіду дітей; 5) єдність потребово-мотиваційної сфери й навчально-пізнавальної активності вихованців; 6) формування здібностей і творчих задатків вихованців та врахування їх позитивних особистісних якостей у процесі навчання; 7) здійснення навчання в колективі класу та підвищення впливу колективу на активізацію навчальної діяльності учнів [7, 152].

Висновки. Отже, у діяльності А. С. Макаренка щодо управління навчально-методичною роботою в Трудовій колонії ім. М. Горького можна визначити такі основні положення.

1. Мета навчано-методичної роботи полягала у формуванні знань вихованців про світ і місце кожної людини у світі з метою соціалізації дитини та формування її позиції відносно соціально-економічних процесів у закладі, державі та світі.

2. Завідувачеві вдалося вибудувати певну модель дидактичної системи, яку подаємо схематично (Рис. 1). Така думка ґрунтується на визначенні Т. М. Хлебнікової про те, що «дидактичні системи функціонують на основі чіткої організації навчального процесу, який містить як внутрішній (розвиток особистості), так і зовнішній (зміст, форми, методи, засоби) боки навчання [8, 7].

3. З огляду на те, що під інноваційною в системі освіти розуміється діяльність з удосконалення чи оновлення освітньої практики шляхом створення, поширення та освоєння нових ефективних способів і засобів досягнення встановлених цілей освіти [5], зазначене вище дозволяє стверджувати, що навчально-методична робота в колонії, здійснювана під керівництвом А. С. Макаренка, мала *інноваційний характер*.

<i>Стратегія навчальної діяльності:</i>	<i>Дидактичні засоби навчання:</i>	<i>Методика навчання:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - спрямованість навчання на духовні цінності цивілізації і культуру суспільства; - інтеграція змісту освіти; - виховуючий і розвиваючий характер навчання; - стиль педагогічної взаємодії педагога і вихованця; - єдині дидактичні вимоги; - тенденція розвитку дидактичної системи 	<ul style="list-style-type: none"> - технічні засоби; - тематичні комплекси; - обладнання та оснащення навчальних кабінетів; - література для вчителів і вихованців 	<ul style="list-style-type: none"> - оптимальна насиченість змісту освіти відповідно до інтересів вихованців; - реалізація досвіду та здібностей педагогів і вихованців; - пізнавальна активність вихованців; - диференціація та індивідуалізація; - взаємозв'язок знань, умінь і навичок

Рис. 1. Модель дидактичної системи А.С. Макаренка (у Трудовій колонії ім. М. Горького)

4. Основними структурними елементами навчання в школі Трудової колонії ім. М. Горького виступали:

– ціль навчання як ідеальна модель бажаного результату засвоєння змісту освіти, якого прагнуть у процесі спеціально організованої системи послідовної взаємодії тих, хто навчає, і тих, хто навчається;

– зміст освіти – педагогічно адаптований соціальний досвід, що передбачав: урахування знань про світ і способи діяльності інтелектуального та практичного характеру; досвід відтворення способів життєдіяльності репродуктивного характеру; досвід відтворення способів творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу;

– методи навчання як система послідовної взаємодії вчителів і вихованців, спрямована на організацію й засвоєння змісту освіти;

– організаційні форми навчання, що визначаються як цілеспрямовано формований характер спілкування у процесі взаємодії вчителя й вихованців, який відрізняється розподілом навчально-організаційних функцій, відбором і послідовністю ланок навчальної роботи, почасовим і просторовим режимом залежно від готовності вчительсько-учнівського контингенту до навчальної діяльності за тією чи іншою формою навчання;

– реальний результат як проміжний або кінцевий, завершений стан системи навчання або її продукту.

При цьому, під реальним результатом А. С. Макаренко розумів об'єктивно фіксовані кількісні та якісні зміни особистості вихованців, що відбувались у наслідок засвоєння ними в процесі пізнавальної і практичної діяльності накопиченого соціального досвіду (змісту освіти).

5. Основним принципом організації навчально-методичної роботи в колонії був принцип паралельності, згідно якого зміст навчальної програми вибудовувався відповідно до інтересів вихованців: життєвих, професійних (в аспекті господарства, організації, психології тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антон Макаренко: Харківська трудова колонія ім. М. Горького (в документах і матеріалах 1926–1928 рр.) / Автори-укладачі: І. Ф. Кривonos, Н. М. Тарасевич, А. В. Ткаченко ; за ред. дійсного члена АПН України І. А. Зязюна. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 352 с.

2. Макаренко А. С. Опыт образовательной работы в Полтавской трудовой колонии им. М. Горького / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения : в 8-ми т. Т. 1 / сост. : Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. – М. : Педагогика, 1983. – С. 12–24.

3. Макаренко А. С. М. Н. Котельникову / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения : в 8-ми т. Т. 8 / сост. : М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. – М. : Педагогика, 1986. – С. 11–12.

4. Макаренко А. С. Очерк о работе Полтавской колонии им. М. Горького / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения : в 8-ми т. Т. 1 / сост. : Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. – М. : Педагогика, 1983. – С. 44–53.

5. Міленкова Р. В. та ін. Інноваційна культура : сутнісні характеристики : монографія / Р. В. Міленкова, О. Г. Козлова. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – 140 с.

6. Ніжинський М. П. Життя і педагогічна діяльність А. С. Макаренка (Творчий шлях) / М. П. Ніжинський. – К. : Рад. Школа, 1967. – с. 64.

7. Окса М. М. А. С. Макаренко про виховання позитивного ставлення до навчання / М. М. Окса // ПостМетодика. – 1999. – № 2/4. – С. 151–153.

8. Хлебнікова Т. М. Упр-я навчальною діяльністю / Т. М. Хлебнікова. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – Вип. 12 (72). – 175 с.

РЕЗЮМЕ

Гавриленко І. І. Управление учебно-методической работой в деятельности А. С. Макаренко.

В статье раскрыты содержательные основы управленческой деятельности А. С. Макаренко в аспекте управления учебно-методической работой в Трудовой колонии им. М. Горького. Определена цель, основные структурные элементы обучения в колонии и организационные особенности учебно-методического обеспечения. Актуальными исследованиями для автора стали научные труды отечественных и зарубежных макаренковедов: М. Д. Виноградовой, О. Ю. Илалтдиновой, И. Ф. Кривоноса, М. М. Оксы, Н. М. Тарасевич, А. В. Ткаченко, А. А. Фролова и др..

Ключові слова: А. С. Макаренко, Трудова колонія імені М. Горького, навчально-методична робота, дидактика, управління, навчальні комплекси, потреби, вихованці, мета, структура навчання.

SUMMARY

Gavrilenko I. Educational and methodical work management in A. S. Makarenko's activity.

In an aspect of the problem raised by the study author defines the following main points of A.S. Makarenko's activity regarding the management of educational works in labor colony named after M. Gorky:

1) The purpose of educational and methodical work was to form pupils' knowledge about the world and the place of each person in the world, to the child's socialization and the formation of its position on the socio-economic processes in the facility, the state and the world.

2) The Head of the colony managed to build a certain model of didactic system. This opinion is based on the definition of T.M. Khlebnikova that "didactic systems operate on the basis of a clear organization of educational process, which includes both internal (personal development) and external (content, forms, methods, tools) side of learning".

3) Resuming that an innovative system of education refers to activities to improve or upgrade the educational practices through the creation, dissemination and development of new effective ways and means to achieve the goals of education mentioned in this article it is suggested that the educational and methodical work in the colony, carried out under the A.S. Makarenko's, guidance was innovative.

4) The main structural elements of education in labor colony named after M. Gorky were:

– purpose of training as an ideal model of the desired result of mastering the content of education, which the pupils of the institutions sought in the specially organized system of sequential interaction of those who teach and those who learn;

– educational content – pedagogically adapted social experience, which provides: keeping knowledge about the world and how the activities of the intellectual and practical;

– playback experience ways of life reproductive character;

– playback experience ways of creative activity;

– experience emotionally-valuable relation to the world; training methods as a system of sequential interaction of teachers and pupils of the colony, aimed at organizing and mastering the content of education;

– organizational forms of learning, defined as purposefully formed nature of communication in the process of interaction between teacher and pupils of the colony, which is characterized by the distribution of educational and organizational functions, selection and sequence of links academic work, hourly and spatial mode, depending on the willingness of the teachers' contingent in student-learning activities some form of training;

– real result as an intermediate or final, a finished state training system or product.

5). The basic principle of the teaching work organization in the colony was the principle of parallelism, according to which the content of the curriculum laid down in accordance with the interests of the pupils: life, professional (in terms of management, organization, psychology, etc.).

Key words: *A.S. Makarenko, labor colony named after M. Gorky, educational and methodical work, didactics, management, educational complexes, needs, pupils, purpose, structure of education.*